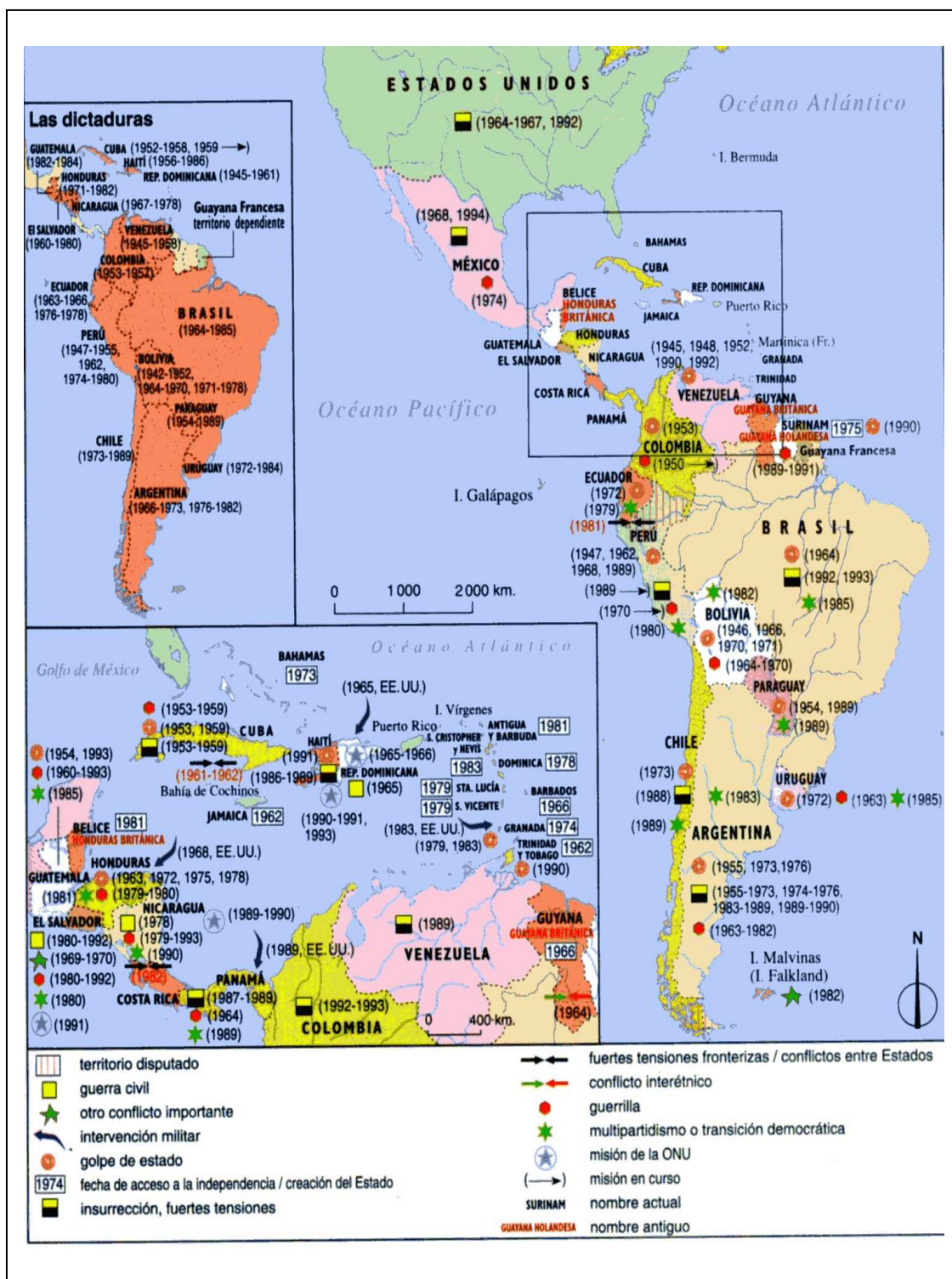

UNIDADE 17. IBEROAMÉRICA NO SÉCULO XX.

Inestabilidade política en Iberoamérica na segunda metade do século XX:
ditaduras, conflitos e intervencións militares dos Estados Unidos

1. Introducción.

Iberoamérica, coñecida tamén como Latinoamérica está constituída polo conxunto de Estados aparecidos nos antigos territorios dos imperios coloniais español e portugués en América, tras os movementos de independencia que se deron no século XIX.

O proceso de consolidación destes Estados prolongouse ata o século XX e foi moi complexo, a miúdo con guerras entre eles.

O territorio latinoamericano abrangue, de norte ao sur do continente, desde México ata Arxentina de leste a oeste do océano Atlántico ao Pacífico, incluíndo tamén a área das illas do Mar Caribe. Nela conviven os pobos indíxenas anteriores á chegada dos europeos coa poboación de orixe latina e outras procedentes de África ou Asia. A súa historia no século XX é tan densa e variada que temos que tratar territorios diferenciados e de forma resumida.

No século XX podemos falar de tres grandes períodos da historia iberoamericana: o primeiro terzo do século, os anos que transcorreron desde a Segunda Guerra Mundial ata a crise dos anos setenta, e as últimas décadas do século.

Nesta unidade nos falta por estudar a última etapa da historia latinoamericana, dado que as dúas etapas anteriores, xa mencionadas antes, están incluídas nas unidades correspondentes pola súa cronoloxía. Así que para repasar coñecementos deberedes apoiar o estudo nesas outras unidades, xa vistas e que vos explican a orixe e desenvolvemento ata mediados de século.

2. Españóis en Latinoamérica.

2.1. Emigración.

Desde finais do século XIX, as novas repúblicas iberoamericanas recibiron emigrantes de todo o mundo, especialmente de Europa. Os amplos territorios de moitos destes países, a súa escasa poboación, a importancia das súas exportacións, as grandes explotacións agrícolas e gandeiras e o crecemento económico das primeiras décadas do século XX convertéronos nun polo de atracción para os emigrantes europeos.

Nalgúns países como Arxentina, Chile ou Uruguai, a mestura de orixes (italianos, españois, centroeuropeos, etc..) constitúe un dos seus signos de identidade social e cultural.

Maleteiras cargando no porto da Coruña. 1910

Decenas de milleiros de españois arribaron a estes países entre 1882 e 1967, con dúas grandes etapas de chegadas:

- entre 1903-1912: calcúlase que cara ao ano 1920 había un millón e medio de españois residindo en Iberoamérica.
- entre 1947-1955: esta relacionada coa miseria económica en España despois da Guerra Civil.

A emigración a América constitúe unha saída ante as graves dificultades económicas de amplas poboacións de moitas rexións españolas. Entre os emigrantes cabe salientar o peso e a influencia dos galegos e galegas, asturianos e canarios pero tamén houbo cataláns, andaluces e casteláns en todos os países.

Os españois establecéronse nun primeiro momento como colonos agrícolas ou gandeiros, pero en breve encamiñaron as súas actividades cara ao comercio e a industria. Tamén houbo unha pequena parte deles que regresaron despois de moitos anos a España (os retornados galegos por exemplo). Sería a figura do “indiano” que volve a patria despois de trunfar nas Américas e inverte no seu pobo.

2.2. Exilio

O exilio dos republicanos españois forma un apartado específico desde o final da Guerra Civil española (1939). A maior parte dos países iberoamericanos recibiron a milleiros de exiliados, especialmente intelectuais, políticos e profesionais, polo que poden considerarse que estes exiliados contribuíron ao desenvolvemento do país de acollida co seu traballo. O propio goberno da República no exilio asentouse en México, un dos países que con maior xenerosidade acolleu aos exiliados españois. Neste tempo estaba de presidente de México Lázaro Cárdenas, que xunto á súa dona ocupouse persoalmente da recepción e acollida de 451 nenos e nenas, fillos de republicanos, que viaxaron desde Bordeos a Veracruz en 1957, fuxindo da Guerra Civil española. Foron colocados na cidade de Morelia (estado de Michoacán) non colexio de nome "México-España" para ser atendidos e educados.

A emigración española organizouse en asociacións que lembraban a súa orixe (Casas galegas, etc.) pero tamén se integraron na vida económica e social dos países de acollida.

"(Os emigrantes) antes de iniciaren unha viaxe debían facer contas sobre o que investían e o que ían obter desa busca de traballo. Dunha banda os gastos monetarios: o prezo da viaxe e aloxamento e sustento durante un período non inferior a un mes; ademais os ingresos perdidos tanto durante o tempo de viaxe como durante o período de busca de traballo e aprendizaxe no novo emprego. Pero con ser estes importantes, non se podía esquecer os gastos psíquicos de perda de familiares e amigos, adaptación a outros costumes, clima, etc..

Para compensar (...) o emigrante tiña que ter algunha información previa do que se ía atopar ao outro lado do Atlántico, por iso era un estímulo moi importante que nese destino estivese xa algún familiar ou veciño que transmitise a través da carta ou simplemente demostrase a través do envío de remesas (diñeiro) que a situación laboral dese lugar, lle permitiría vivir e aforrar"

SÁNCHEZ, Blanca. *As causas da emigración española (1880-1930)*

3. A intervención dos Estados Unidos en Iberoamérica: Panamá

Iberoamérica empezou, a principios do século XX, a formar parte da política estadounidense, seguindo os postulados da Doutrina Monroe "América para os americanos".

Un dos moitos lugares nos que interveu a súa política foi en Panamá. A posibilidade de construír unha canle no istmo favorecía a comunicación entre as costas atlánticas e as do Pacífico de América do Norte, e o control do tráfico económico e militar entre ambos os océanos. Por iso os EE.UU. forzaron a independencia destes territorios, con respecto a Colombia, construíron a canle e aseguráronse o seu monopolio a perpetuidade.

A importancia estratéxica da canle de Panamá era semellante á da canle de Suez, e a loita polo control de ambos foi obxecto de importantes tensións

internacionais. A finais do século XX, logo dunha serie de negociacións, e ata dunha ocupación militar estadounidense, a canle foi devolto a Panamá.

4. Dependencia económica e problemas políticos de Iberoamérica no século XX

No primeiro terzo do século XX Iberoamérica vendeu os seus produtos agrarios nos mercados internacionais –como o fixese EE.UU.– pero non desenvolveu paralelamente un proceso industrializador, o que lles conduciu a unha situación de endebedamento inevitable. Ademais, desde o exterior chegaban os capitais para ser investidos, e as compañías, tamén estranxeiras, vendían os produtos americanos en réxime de monopolio, do que saían beneficiadas.

A crise de 1929 forzou a estes países a industrializarse, cun certo apoio proteccionista. Co cambio económico chegaría o social –a aparición das clases medias– e o político: a instauración do sufraxio universal para derrocar ás oligarquías. Do mesmo xeito que non callou o proceso industrializador, tampouco o fixo o político, e coas desigualdades económicas chegaron as sociais e as tensións políticas. O populismo foi a fórmula política que buscou a paz social sen prexudicar á oligarquía, e atopou no pasado colonial a xustificación aos erros do momento.

A guerra fría polarizou aos países –como o fixo noutros continentes–, e en

contra dos sistemas establecidos de signo capitalista apareceron os guerrilleiros de tendencia comunista. Kennedy intentou frear a influencia marxista con apoio económico. Outros presidentes posteriores fixérono, nos anos setenta, con intervención da CIA, que apoiou incondicionalmente brutais ditaduras militares. A crise dos anos setenta aumentou a débeda, e a fuxida de capitais extremou a pobreza na maioría dos países latinoamericanos.

5. México: da revolución á parálise institucional

México iniciou o século XX con contrarreformas económicas desde o poder, das que se beneficiarían o capital internacional e os latifundistas, por iso en 1910 estalou a revolución, na que participaron caudillos campesiños en demanda da repartición das terras.

O resultado político da revolución foi a aparición dunha república burguesa e laica que, paso a paso, foi rescatando a economía de mans do capital

A guerrilla zapatista en México

Irmáns mexicanos: Somos produto de 500 anos de loitas: primeiro contra a escravitude, na guerra de Independencia contra España encabezada polos insurxentes, despois por evitar ser absorbidos polo expansionismo norteamericano, logo por promulgar a nosa Constitución e expulsar ao Imperio Francés do noso chan, despois a ditadura porfirista negounos a aplicación xusta das leis de Reforma e o pobo rebelouse formando os seus propios líderes. Xurdiron Vila e Zapata, homes pobres coma nós aos que se nos negou a preparación máis elemental para así poder utilizarnos como carne de canón e saquear as riquezas da nosa patria sen importarlles que esteamos morrendo de fame e enfermidades curables, sen importarlles que non teñamos nada, absolutamente nada, nin un teito digno, nin terra, nin traballo, nin saúde, nin alimentación, nin educación, sen ter dereito a elixir libre e democraticamente ás nosas autoridades, sen independencia dos estranxeiros, sen paz nin xustiza para nós e os nosos fillos. Pero nós HOXE DICIMOS ¡BASTA!

Declaración da Selva Lacandona, 1 de xaneiro de 1994 [EZLN]

internacional –terras, investimentos, recursos naturais etc.– e recoñecendo dereitos democráticos e sociais. Entre todos os partidos políticos destacou o PRI, que gobernaría de forma autoritaria, e manteríase grazas á fraude electoral. A corrupción foi a fórmula coa que actuou e perviveu a súa elite política durante 70 anos.

Na actualidade, problemas de falta de desenvolvemento económico e reivindicacións indixenistas provocaron a caída do PRI vivindo unha etapa de incerteza entre a alianza do goberno actual cos Estados Unidos, no marco do Tratado de Libre Comercio, e as mobilizacións sociais de signo contrario que reclaman unha maior democratización e xustiza social.

6. Arxentina: do populismo peronista á barbarie das ditaduras militares

Arxentina incorporouse na década dos anos trinta ao grupo das ditaduras populistas, e a mediados dos corenta o país, que tiña grandes concomitancias co fascismo italiano, viviu unha etapa de esplendor económico. O intento de Perón de crear unha terceira vía, como forma de rexeitamento á bipolaridade propia da posguerra, levoulle a unha economía excesivamente nacionalista que non desenvolveu suficientemente a produción e que entrou rapidamente en crise. Perón intentou manterse no poder con modos ditatoriais e tivo que dimitir e fuxir, aínda que volveuse uns anos despois.

Ao peronismo sucedéronlle ditaduras militares de dereitas que esmagaron da maneira máis cruel e bárbara aos movementos populares, peronistas, de esquerdas ou simplemente democráticos, sumindo ao país na maior crise da súa historia. Para desviar a atención dos graves problemas económicos, promoveron manifestacións patrióticas ao redor da reivindicación das illas Malvinas ao Reino Unido. Pero a derrota militar e a perda das illas fixo que caese o goberno.

As ditaduras militares deixaron o país na ruína, pero tamén fixeron desaparecer a gran parte das clases medias, dos intelectuais e dos cadros técnicos que se viron obrigados a fuxir da persecución política ou a emigrar por motivos económicos facendo moi difícil a recuperación e estabilidade do país.

7. Cuba e Nicaragua: triunfo das guerrillas

EE.UU. apoiou en Cuba, desde 1898, a todos aqueles gobernos que salvagardaron os seus intereses azucreiros. Pero a mediados do século XX a situación social e política favoreceu a aparición dun movemento revolucionario que prometía implantar unha sociedade igualitaria. Este movemento triunfou en 1959 e Fidel Castro, o seu Primeiro ministro, aínda que anunciase reformas socialistas, quixo manterse politicamente á marxe dos dous bloques e ata se uniu aos non aliñados.

Ao nacionalizar a economía enfrontouse aos intereses norteamericanos e iniciou relacións políticas e económicas coa URSS. O intento de invasión da illa por exiliados cubanos e o agravamento da guerra fría achegou a Cuba ao

bloque soviético, e Krushev instalou alí foguetes nucleares, que tiveron que ser retirados porque provocaron un dos momentos máis importantes de tensión de toda a guerra fría. O bloqueo norteamericano da illa e o compromiso soviético de axuda para contrarrestalo será unha constante no século XX. Castro institucionalizou un goberno de corte soviético e tivo os mesmos erros económicos que a URSS. A súa desmembración, a principios dos anos noventa, deixou a Cuba illada nun mundo capitalista, ao que, na actualidade, vese obrigada a permitir os seus investimentos.

Nicaragua foi un exemplo máis de país en mans dunha dinastía oligárquica á que se lle opuxo a guerrilla marxista. O apoio dos EE.UU. e unhas eleccións democráticas arrebataron o poder á guerrilla.

8. Chile: das reformas socialistas de Allende á ditadura militar de Pinochet

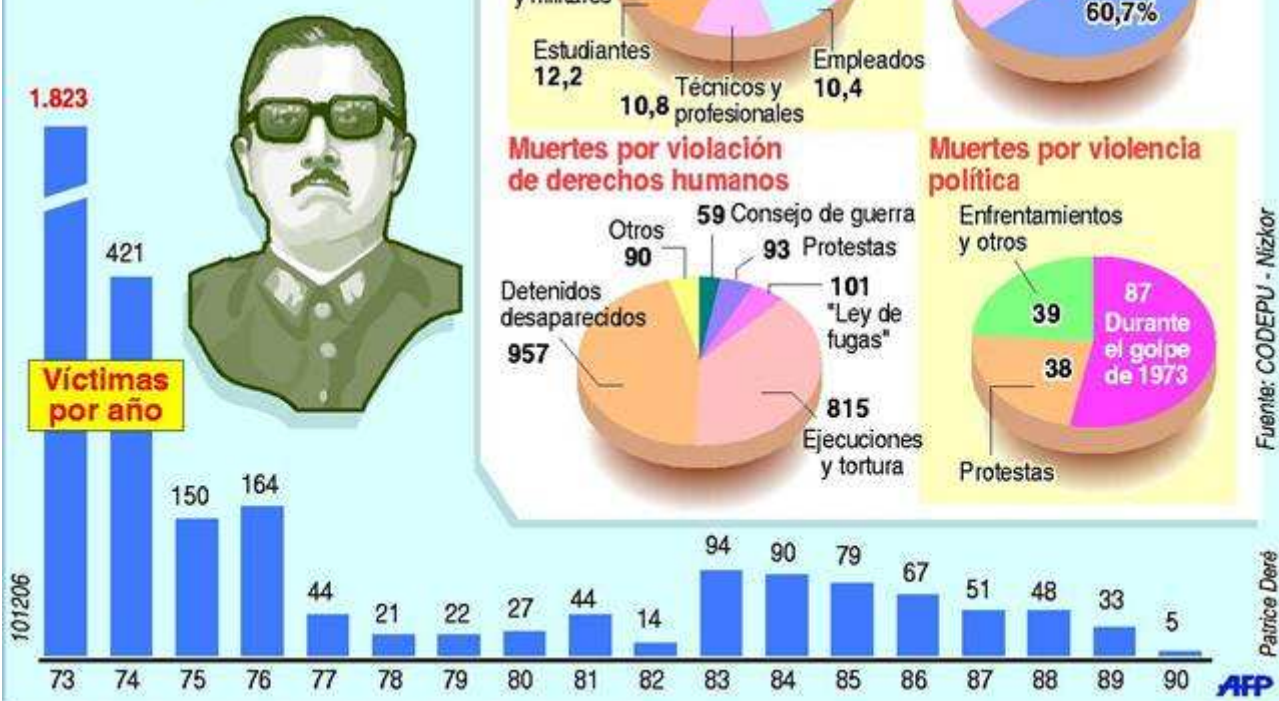

Chile era un país economicamente dependente da exportación de cobre, e pouco industrializado. Foi un socialista, Salvador Allende, o encargado de realizar as reformas necesarias, centradas na propiedade da terra, na reforma do sistema financeiro e na explotación das minas de cobre, co apoio dos partidos de centro, e iniciou a nacionalización dalgúns bens e servizos estatais que se atopaban en poder de compañías estadounidenses. A oposición á súa política reformista chegou da oligarquía terratenente e dos EE.UU., que organizaron un golpe de estado militar para derrocalo. A ditadura do xeneral Pinochet que se implantou tras o golpe de Estado foi especialmente longa e sanguenta. Non se restableceu a democracia ata 1989, despois de que Pinochet perdese un referendun que el mesmo convocara. Nas eleccións gañou o candidato demócrata-cristián : Patricio Alwyn en 1989.

Las víctimas de la dictadura de Augusto Pinochet

El general Manuel Contreras, fundador de la DINA, culpó al ex dictador por los crímenes atribuidos a sus agentes y reveló el paradero de 580 desaparecidos

**De 1973 a 1990
la represión causó
3.197 víctimas
(2.095 muertos y
1.102 desaparecidos)**

9. Iberoamérica nun mundo globalizado.

9.1. O regreso das democracias.

Os réximes democráticos foron recuperados pouco a pouco na maioría dos países: Arxentina con Alfonsín, Chile con Alwyn, Uruguai con Sanguinetti e Paraguai con Rodríguez, despois da longa ditadura do xeneral Stroessner. En Brasil retornou a democracia con Tancredo Neves en 1985, despois de 21 anos de ditadura militar e en Nicaragua, o movemento sandinista, dirixido por Daniel Ortega, conseguiu expulsar do poder ao Somoza, aínda que hoxe sexa un movemento revolucionario desacreditado.

Na última década, as tendencias cara aos gobernos de esquerda aumentaron. Este é o caso de Hugo Chávez en Venezuela, de Lula da Silva en Brasil ou de Cristina Kichner en Arxentina, ou de Evo Morales en Bolivia, que chegou ao poder en 2006 ao fronte do movemento indixenista que reclamaba maior xustiza social e reformas importantes.

9.2. Os retos económicos.

Durante as últimas décadas do século XX, Iberoamérica tivo uns índices de crecemento inferiores aos de mediados de século, concentrándose no punto culminante da crise na década de 1980. A meirande parte dos países iberoamericanos teñen unha grande **débeda exterior** contraída con países desenvolvidos ou co Banco Mundial. Na década de 1980 debían 332.000 millóns de dólares, pero en 1990 a débeda subira a 450.000 millóns. A súa devolución era case imposible, xa que Iberoamérica tiña que se enfrontar ao control do comercio que mantiñan EE.UU e a Unión Europea. A importancia de Iberoamérica no comercio mundial descendeu drasticamente. Os únicos produtos imprescindibles no mercado mundial eran o petróleo e o gas natural. Tamén o cultivo da coca e a produción de drogas cuxo comercio ilegal é importante en Colombia, Bolivia, México ou Perú.

Os países iberoamericanos pediron insistentemente a apertura dos mercados do mundo desenvolvido como condición para erradicar as plantacións de coca e outras plantas.

A finais do século XX só dous dos grandes países, México e Brasil, podían ser consideradas economías emerxentes con industrias competitivas e de gran peso no comercio. Para recuperarse da crise, e seguindo os consellos dos economistas de Estados Unidos, a maioría dos países impuxeron políticas económicas neoliberais, impulsando a liberdade de comercio, a escasa intervención do Estado, e a apertura aos capitais estranxeiros.

Veracruz. Venezuela. Tradición e modernidade

O resultado foi dispar:

aínda que algúns sectores

recuperáronse e conseguiron facerse

competitivos no mercado mundial, o nivel de vida da poboación descendeu e as dificultades xerais das economías iberoamericanas persistiron.

Este é o caso de Arxentina, cunha crise económica arrastrada nas décadas de 1980 e 1990 que coñeceu unha grande inflación e acabou nos grandes disturbios de 2001, que trouxeron a caída do presidente De la Rúa.

9.3. Disparidades e inxustizas sociais.

A propiedade agraria seguiu a ser un dos maiores problemas de Iberoamérica e unha das causas principais de violencia social. O poder dos terratenentes seguiu sendo decisivo en toda a área andina, Centroamérica, Brasil e Colombia

e as oligarquías agrarias mantiveron a propiedade da terra, despoxando dela a millóns de campesiños, indíxenas sobre todo.

As desigualdades sociais seguiron existindo e aumentando, pero o nivel de vida das clases mais inferiores mellorou en todos os países. As carencias nos sistemas educativos son unha constante e o analfabetismo mantívose en cifras moi altas.

A violencia nas relacións políticas é unha constante. A intervención militar foi un mal arrastrado en toda Latinoamérica. A violencia social xorde sempre da inxustiza e da falta de mecanismos do Estado para impoñer orde e a administración de xustiza aos grupos violentos.

O aumento demográfico seguiu sendo enorme. O máis característico deste aumento nas últimas décadas foi o abandono do campo e a concentración nas cidades, de forma que en Iberoamérica se atopan moitas megalópolis: México é a maior cidade, con 25 millóns de habitantes, seguida de Sao Paulo e Bos Aires.

Vivendas dos Indíxenas uros. Lago Titicaca. Perú